

Författaren Stig Carlson - en lyrisk folkbildare.

- från bikt till protest

Tidskriften Poesi

I den gamla hederliga tidskriften Poesi av årgång 1949 nr 2 kan läsaren finna en lyrisk översikt skriven av Åke Nordin. Han tar upp och karaktäriserar de främsta poetiska arbeten som utkom året före. Det är en fascinerande läsning så till vida att Nordin här presenterar omdömen och reflexioner över några poeter, som brukar hänföras till 1940-talet.

Om Stig Carlsons diktsamling "Men mina natters skålar" skriver Nordin följande: "Den utgör en mäktig inventering av en djupt och mångskiktat upplevd nordisk sommar, den har också en ro av den nalkande sommarens mognad och eftersinnandets vidsträckta klarhet."

Karaktären av självprovning och omprovning är utformad redan i inledningspartiet där skalden försmått den lyriska formen för "den omedelbara biktens språk"

Denna korta resumé av Carlsons bok från 1948 kan tjäna som en ledtråd vid läsning av författarens böcker. Samtidigt visar sig här en förändring som kan spåras i de senare diktsamlingar; från ett inre seende till en yttre reflexion och analys.

Den "nordiska sommaren" med sina skikt av förlösande känslor av hugsvalelse och romantiska incitament är några av de drag som utmärker Stig Carlsons tidigare produktion. Sommarnatten fungerar som en sorts befrielse, en ögonblicklig sådan, som inträder samtidigt som de disharmoniska klangerna följer tätt efter.

Som en klar linje däremot framträder självprovning och omprovning, där diktaren ställer sitt eget jag under lupp, skärskådar, ironiserar över sig själv och andra; formulerar sina upplevelser i en poetisk formel; en diktares rättframma språk.

I samlingen "Förbifarter" kan man finna Stig Carlson kanske mer när, rent personligen, än i tidigare samlingar. Här presenteras vad jag skulle vilja kalla ett collage, som tar formen av ett tvärsnitt genom författarens produktion. Där finns den tidiga vissheten om "kompasslinor och nodnålar", om den rätta vägen, som bara vinnas genom att kämpa för sin inre övertygelse. Men den yttre situationen är i mångt och mycket en annan 1969 än vid debuten 1945. Då hette det:

*Bestäm alltid din position efter det sannolika
med tanke och hjärta som karta och kompass
hittar du någon gång en svårtillgänglig kontroll
och det är ofta mer än nog.*

Situationen är även densamma i "Sorgens Testamente" året därpå: "vågtunga, kompassnål, lodlina/ er tillber jag".

År 1948 kan man ta Nordins recension som utgångspunkt. Självprovningestemat börjar ta form, mer intensivt än tidigare. Det är en annan ton som inträder – den nattligt elegiska klangen av negativa upplevelser, något av insiktens tvångsbörda finns där: "Förbränn de små plakaten och deras trolldomsformler – bryt udden av den pilspets som annars blir din död"

Den ömtåliga kompassnålen pekar hän mot en uppenbarad död, mot en fond av redan bekräftade betingelser. Det är Stig Carlsons poesi formulerad i ett slags manifest,

kanske ett ofrånkomligt mål, som inom den fattbara synkretsen visar sig falsk; plötsligt framstår den klara intighetens visshet. Läsaren förmedlas redan här bristen på konsekvens i de politiska, deklARATIONERNA. De nya djärva målen måste sökas.

*Ett gott samvete
är den bästa huvudkudden.*

*Men ett ont då?
Och detta med samvetsnöd?
Och samvetslöshet?*

Den möjliga solidariteten

I detta tillstånd, då samvetet prövas finns en längtan efter renhet, där varje människa borde söka sig fram till en ärlig hållning mot verkligheten. Hos poeten finns en ständigt pågående "samvetsirritation" över det närvarande tillståndet i samhället. Världen blir möjlig där solidaritet och empati finns: "Jag söker de exakta orden för tillståndet i världen."

Diktraden är hämtad ur samlingen "Mittlinje" år 1956, där författaren envetet söker sig fram till en realistisk syn, som inte finns i de ordrika "vävnaderna"; de uppjagade hyllningarna till en "nordisk sommarnatt". Kompassnålen finns fortfarande närvarande, nålen, som magnetiskt pejlar tillståndet, som plågsamt styr och leder fram över ett inre fält av oro.

En klagan över tidens tendenser, över sin egen upplevelse av överksamhet i en värld, som man aldrig kan befrias ifrån. I dikten "Den övergivna hamnen" talar poeten med en disharmonisk ironi över sig själv:

*Aldrig mera en ryckning i kompassens silvernål.
aldrig ett köldhugg i doftande havsträdgårdar
sedan nu också tiden runnit ut i havets bläck
och sövt sin dröm i en flyende oläsbar skrift.*

Samtidigt heter det i ett intimt samtal med det egna jaget – en insiktens uppenbarelse: som i en nödvändig relation till sig själv och tingen: "Du kan inte lämna ditt rum/ du kan aldrig färdas/ bort från dagens vakna dröm"

I samlingen "Frågaren" 1961 ger han råd till en ung diktare. Författaren har filtrerat sin egen erfarenhet och låtit den bli till ett värdefullt råd. Dikt är inte osorterade ord, utan meningsfulla deklARATIONER. Det fordras inre kraft för att sälla bort meningslösheterna, "de stendöda protokollsmaskinerna och de ord som i tomhetens stiltje blir som solkiga trasor. Skärp dina ord. Håll upp dem i vinden/ låt dem fyllas med verkligheter".

I en annan dikt påvisar han en diktares dilemma. Tron på Gud och i viss mån människor förblindar honom. Det finns bara dessa obefintliga gestalter "som jag lutar mitt huvud emot". Till en viss del är Stig Carlson en outtalad mystiker. Det finns en viss resonans för drömmeri, eller vad man skulle kunna kalla ett uttryck för "en enskild personlig religiositet". Den finns där som ett stänk av flykt, som en anad slitning mellan visshet och ovisshet, mellan de magnetiska polerna. Kompassnålen rubbar den icke alltid tvärsäkra kursen. Medvetandet om detta fångar behovet av en förutsättningslös kontemplation:

*Det är du, osynliga rörelse under vågen,
du klagan i nattliga vinden,*

*och du, knappt förnimbara gryning
med frost eller dagg under foten
som fyller mig med tillförsikt
och spänner min syn och hörsel.*

Den introspektiva analysen framträder också i samlingen "Förfararter", där trygghetsmotivet finns med. Det är inte den deklarerade tryggheten diktaren söker, inte den reklamsuggererande eller materialistiskt garanterade säkerheten, utan snarare en inre stabilitet, som kan stå emot alla dessa ihåliga erbjudanden, "dessa bigotta altruistiska affischer":

*Men jag vet inte om den trygghet som bjuds ut
är något att slita och lita på.
Det är en annan kvalitet jag behöver,
inte denna förbrukningströst
i en tid som slänger det mesta.*

*Om det fanns engångsförpackning
som jag kunde få behålla ganska länge,
någon sorts värdebeständighet,
en garantisedel mot känslerosion.*

De folkliga bilderna

Dikten för tankarna till samlingen "Folket i Bild", 1965. Oron speglas i sin vetlöshet "intill panik och skrämset". Upprördheten inför det urbaniserade människohjärtat, som pulserar fram med V5-vanvett i ådrorna. Det är den ständiga kampen det gäller, värderingen av oss själva. En reaktion mot det "mjukflytande välståndet som väller in" och ställer oss mot varandra, som blåbär mot blåbär, lätta att identifiera, likt ett standardleende i 17-tummaren.

Den dikt som Carlson skriver är aldrig avståndstagande i den betydelsen att diktaren hänger sig åt något privat oväsentligt. Varje ord har sin funktion och dikten blir en kil in i medvetandets mur. I en dikt skriver han om sitt förhållande då det gäller "utanför och innanför", det privata eller det allmänna: "Om jag ställer mig utanför förfryser jag om själslivet/ om jag blir kvar här inne brinner svettkörtlarna upp./ Alltså blir jag kvar här utanför/ och stannar samtidigt innanför för att inte mista något".

Om den tidigare medvetna inriktningen från debutantåren påminner dikten "Om variation". I en ironisk eftertänksamhet ställer diktaren frågan:

*Vem var det som talade om
Vågtungor kompasslinor
och lodnålar?
Som om det skulle vara
något att tillbe idag.*

I "Förfararter" finns inledningsdikten "Om förändring" som påminner starkt om det tidigare "omprövningstemat". I en serie noteringar registrerar diktaren sin väg till individualitet, just för att kunna bibehålla integriteten och befria sig från inflytelser och påverkningar: den fasta orienteringspunkten måste bibehållas, den minsta missvisning kan leda fel.

Här finns dikter skrivna med en allvarlig lätthet, där det trasiga hjärtat roterar som en utsliten sond i rymden, i "en spiral av oförrätter".

Och i självbelåtenheten sover egennyttan för öppet fönster i sitt småborgerliga självbedrägeri. Skräcken träder fram men slås tillbaka med en ironisk tackling: "Fysiskt dör du en gång/ det brukar räcka för de flesta".

Samma dräpande effekter kommer fram i dikterna "Om rättshaveri" och "Om förtröstan", där de dräpande konklusionerna ger en tydligt, personlig accent åt hela dikten.

Tvånget att protestera!

För Stig Carlson var poesin ett nödvändigt instrument. Det var genom dikten, som han kunde närma sig verkligheten, det var genom sin lyriska begåvning, som han kunde artikulera sin aggressivitet, sin hängivenhet och sin vänskap. Poesin var det livsbejakande och ärliga instrumentet för Stig Carlson. Ett instrument på vilket författaren kunde spela sina melodiska sekvenser, sina ettriga stackaton och sina smekande legaton. Han kunde bättre se genom det musikaliska ordmönstret, där de "svarta motiven" blev gungande jazz med blusens blå toner.

Stig Carlson hade en osviklig tro på dikten som nödvändig livskamrat och följeslagare, vilket han deklarerade många gånger. I ett brev till mig någon tid före hans bortgång i februari 1971 manifesterade han en grundtanke:

En kombination mellan eget skrivande och regelbunden lyrikläsning kan under en viktig period i vars och ens verksamhet få betydelse för framtiden. Bortsett från att det övar upp språksinnet kan det få en inre betydelse: mera känslighet, förmåga att lyssna och känna känslonyanser. Både av egen erfarenhet och av andras vet jag att om rätt dikt träffar i rätta ögonblicket kan små underverk ske.

Detta var rader då vi diskuterade det nödvändiga i att bedriva systematiska studier av dikt i svenskundervisningen på olika stadier i grundskolan.

När nu Stig Carlsons "Sista dikter" ligger framför mig så är det naturligt att påpeka att svensk poesi mist en av sina insiktsfulla pedagoger på lyrikens område. Inte bara det att hans poesi under 60-talet kom att tilltala den etablerade kritiken, och därmed blev uppskattad och värdesatt efter sina förtjänster; utan även detta, som mer och mer måste uppskattas, nämligen den nödvändiga insatsen som "intresseväckare" för poesi bland folk i allmänhet. Verksamheten inom Fib:s Lyrikklubb och tidskriften Lyrikvännen är väl kända. Vem fortsätter hans gärning idag?

Boken "Sista dikter" är en omfattande, bred och sammansatt diktsamling. Den opererar i det stora och lilla formatet, alltifrån överhängande, ofantliga världsproblem, som tynger och oroar, till de känsliga teckningar som uppenbarar medmänskliga, ömsinta relationer.

Stig Carlson ägde ett världssamvete, vilket han bar med ständig plåga. Han var "oroad över tillståndet i världen", oroad över att "den nödvändiga revolutionen dröjer", oroad över den kapitalism som håller fast människor i underutveckling och utsugning. Författaren ägde tentakler, känslspröt, som intensivt kände närhet till människors förnedring. Inte undra på att hans missnöje alltmer stegrades och lätt kunde bryta ut i den ironiska klang, som många gånger måste upprättas för att ting och företeelser inte skall övergå i personligt kaos. "Ingen protesterar med glädje/ men av tvång."

Tvånget att finna de "rätta orden för tillståndet i världen" var Stig Carlsons börda. Han bar den inte med lätthet, inte med glädje, han bar med tvång. Lärodikten från 1969 - om tillståndet i världen - blir därför central i denna samling, den visar mer än någonsin har delaktiga vi alla är i en drabbad mänsklighet:

*Det är ingen idé att du försöker leva
utanför världen
Hur du än försöker undfly världen så
lever du i den
Och världen lever i dig som i alla andra.
Om du trevar utanför dig själv, spanande
efter mål
lik ett periskop strax ovanför egoismens
havsyta
ser du en världens klara gestalt breda
ut sig.*

*Är den inte vacker, så säg!
Säg hur fruktansvärd den är med alla
sina hot.*

Hos Stig Carlson fanns inte bara den hotfulla världsbilden närvarande. Han kunde även vända blicken in mot det lilla, det som fanns honom nära: det är de personliga minnena från fadern och den lilla födelsestaden på västgötabygden. Sången om fadern blir en dikt, som inte bara tecknar en nära personlighet, utan även en dikt som växer och får styrka genom sitt allmänna livsinnehåll.

Barnets harmoni och glädje

Vid sidan av Stig Carlsons djupa pessimism finns ändå ett skikt, som uppenbarar en harmonisk känsla. Kanske är det en inre stillhet, en avslappning, som träder fram. I de fina naturdikterna driver poeten kring ”inne i tystnaden” och hör ”ekot av en fågels rop”. När han promenerar med barnet känner han den lilla handen ”så förtroligt”. Med snabba små steg går de tillsammans över berget, skrattande in i skogen.

I dikten ”Letningsleken” är han tillsammans med den lilla flickan på ett sätt som ställer honom jämsides med henne. De söker med samma ärlighet den bortkomna ”sanningen”. Här förenas den livserfarne poetens målsättning med det unga oskuldsfulla barnets sökande.

*Nej, den tycks inte finnas
och har jag levt i femtio år utan den
så får jag väl försöka att klara mig
utan den
också i fortsättningen.
Frågan är förresten: finns den i det
hela taget?
Kanske inte, men man kan ju inte leva
på en lögn.
Eller kan man kanske det? Många tycks
klara det.*

Stig Carlson kunde inte leva på lögn. Han såg alltför klart hur falska ”standardleenden” kunde uppträdde i folkets 17-tummare. Här ser poeten in i en kommande medievärld, som

kommer att styra, leda och manipulera människor och därmed begränsa både demokratin och personligt samhällsinflytande.

Fib:s Lyrikklubb har givit ut urval av Stig Carlsons dikter i ”Dikter 1945-1971”. Här finns dikter alltifrån debuten ”Sjukjournal”. Detta urval kompletteras med pocketboken ”Då, nu, sedan” som kom ut 1969.

Sammanfattning:

Samlingen ”Förbifarter” ger utan tvekan en god bild av Stig Carlsons diktning. Den tjänstgör som en värdefull introduktion till en stor del av hans författarskap. Med en intensiv skärskådning av tid och människa, som dikterna uppvisar, förmedlas läsaren en syn på en människas sökande genom personlig analys och politisk medvetenhet.

Samlingen har inkännande drag, som härrör från ”Folket i Bild” och bakåt till debuten ”Sjukjournal”. Tillsammans med impulser och intryck skapas här en bred poesisk mosaik, som på ett konkret sätt speglar individens komplicerade liv i det svenska samhället.

Diktsamlingen ”Förbifarter” kan tjäna som en personlig redovisning av ett rikt upplevelse- och erfarenhetsstoff men också som ett intressant samhällsdokument. Med det adekvat poetiskt fungerande språket är det ett finstämt vittnesbörd i modern tid.

Stig Carlson, utgivning:

1. Men mina nätters skålar, 1948.
2. Sorgens testamente, 1946.
3. Svart motiv, 1953.
4. Mittlinje, 1956.
5. Frågaren, 1961.
6. Förbifarter, 1968.
7. Folket i Bild, 1965.
8. Sista dikter, 1971.
9. Då, nu, sedan 1969.
- 10 Dikter 1945-1971, 1971.

